

BIBLIOTECA DEL CATALANISME

La Biblioteca del Catalanisme pretén oferir al lector d'avui una selecció exigent d'obres i autors que han estat històricament rellevants i ideològicament influents per tal de poder conèixer l'evolució i el sentit del projecte patriòtic —cultural, polític, identitari— que des de la pluralitat ha donat forma a la Catalunya contemporània. Represa d'un projecte emblemàtic de La Magrana —la Biblioteca de Clàssics del Nacionalisme Català—, aquesta nova Biblioteca del Catalanisme recupera alguns dels textos publicats en aquella col·lecció, però fonamentalment aposta per ampliar i completar el cànon del pensament catalanista fins a la Transició. Alhora, reivindica una sèrie d'obres que tenen vàlua literària per elles mateixes i es proposa recuperar veus de patriarques i pensadors, lúcids cronistes i polítics destacats que han explicat o protagonitzat moments significatius de la història del pensament polític catalanista. Són textos que dialoguen amb el present o que descobreixen les seves arrels, veus que des d'ideologies distintes han marcat i marquen el desenvolupament del moviment polític. A banda de dotar els textos d'un tractament editorial modern, un reconegut intèrpret presenta cada llibre amb un mateix objectiu: relligar la reflexió sobre el passat als debats actuals, mostrar que les millors obres escrites en el marc del catalanisme ja formen part del cànon de l'assagisme i el memorialisme en llengua catalana.

JOAN ESTELRICH

FÈNIX O L'ESPERIT DE RENAIXENÇA

Pròleg

SÍLVIA COLL-VINENT I LLUÍS CABRÉ OLLÉ

RBA

Col·lecció assessorada per Jordi Amat, Agustí Colomines i Josep Maria Muñoz.

La primera edició de *Fènix o l'esperit de Renaixença* va ser publicada per
Biblioteca Catalana d'Autors Independents, l'any 1934.

© Hereus de Joan Estelrich, 2014.
© del pròleg, Sílvia Coll-Vinent, 2014.
© d'aquesta edició: RBA Libros, S.A., 2014.
Av. Diagonal, 189 - Barcelona 08018.
rballibres.com

Primera edició: setembre de 2014.

RBA LA MAGRANA
REF.: OMAC393
ISBN: 978-84-8264-735-7
DIPÒSIT LEGAL: B-14.553-2014

ANGLOFORT, S.A. • PREIMPRESSIÓ

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita
de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució,
comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa
a les sancions establertes per la llei. Podeu adreçar-vos a Cedro
(Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org)
si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra
(www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47).
Tots els drets reservats.

SUMARI

Joan Estelrich, profeta d'un nou humanisme i agent cultural, <i>per Sílvia Coll-Vinent i Lluís Cabré Ollé</i>	9
Orientacions bibliogràfiques	39

FÈNIX O L'ESPERIT DE RENAIXENÇA

<i>Prefaci</i>	47
1. El fet i la idea de renaixença	55
2. Renaixença i memòria	73
3. Renaixença i futuritat	93
4. Exemples: el Ressorgiment, Mallorca i el romanticisme	117
5. La missió cultural. Classicisme	139
6. La missió historicopolítica	171
<i>Índex de noms</i>	199

JOAN ESTELRICH, PROFETA D'UN NOU
HUMANISME I AGENT CULTURAL

per

SÍLVIA COLL-VINENT I LLUÍS CABRÉ OLLÉ

Fènix o l'esperit de Renaixença (o, millor, *de renaixença*) es va publicar el 1934 a la Biblioteca d'Autors Catalans Independents, quan feia ben poc que Catalunya havia aconseguit un reconeixement polític amb l'aprovació a les Corts Espanyoles de l'Estatut d'Autonomia de 1932. El llibre, tanmateix, es va gestar en l'activitat de Joan Estelrich com a conferenciant, i el pròleg està signat l'octubre de 1933. Aquesta és la data que situa l'obra, perquè hi convergeixen dues celebracions de gran valor. Una n'és el marc explícit i general: el centenari de la Renaixença, comptat des de 1833, l'any de l'oda *La pàtria* de Bonaventura Carles Aribau. L'altra, per bé que no esmentada, és indestriable de la trajectòria professional de l'autor: el desè aniversari de la Fundació Bernat Metge, creada el 1922 gràcies al mecenatge de Francesc Cambó. L'opuscle de presentació d'aquesta iniciativa (*Una col·lecció de clàssics grecs i llatins*), redactat per Estelrich, establia ja una comparació entre l'antic Renaixement italià i el «Ressorgiment nacional» de les lletres catalanes «en ple romanticisme» (és a dir, la Renaixença des d'Aribau); tal renaixement «després de quatre tristíssims segles estèrils», encara mancat de clàssics, necessitava recu-

perar aquest sòlid nodriment», alimentar l'educació de l'ànima que reclamava un «poble modern», i aquesta era la raó de ser de la Fundació. En l'acte solemne que es va celebrar el 6 de febrer de 1933 a la Universitat de Barcelona, Estelrich hi va llegir unes paraules sobre «Humanisme i nació», síntesi de la lluita per adquirir la tradició clàssica que l'empresa de Cambó volia incorporar amb voluntat alhora cultural i política. Tant el to com el contingut del discurs s'acosten força als del volum que el lector té a les mans.

UN INTELLECTUAL AL SERVEI DE LES EMPRESES CULTURALS DE FRANCESC CAMBÓ

Per extensió, i ambició, el *Fènix* constitueix només una petita peça del llegat fragmentat i dispers, en part inèdit, de l'intel·lectual mallorquí Joan Estelrich (1896-1958), un corpus compost de diversos volums, de moltes notes i reflexions, de dietaris i projectes de memòries, d'una correspondència immensa, i d'innombrables conferències i textos periodístics.¹ Però Estelrich va ser, sobretot, l'agent que Cambó va triar per dirigir la Fundació Bernat Metge i per promoure moltes altres iniciatives del seu mecenatge, ben bé com un secretari executiu doblat de propagandista polític.² En aquest sentit, el *Fènix* té una significació particular:

1. Vegeu M. Jorba, «Un arxiu per a unes memòries: el Fons Joan Estelrich de la Biblioteca de Catalunya», dins *Actes Estelrich*, i el seu «Epíleg» als *Dietaris*.

2. B. de Riquer, «Joan Estelrich i Francesc Cambó: les complexes relacions entre intel·lectuals i polítics», dins *Actes Estelrich*.

es podria catalogar com a manifest d'un «humanisme català», objectiu d'un ressorgiment que arribi «fins a la plenitud» (p. 173). Els dos mots d'ordre —humanisme i renaixement o renaixença— són conceptes o ideals, més que termes historiogràfics, que van de bracet en el camí que van recórrer plegats el mecenes i l'intel·lectual al seu servei, com un llevat ideològic.

El mot *humanisme* conté accepcions prou diverses. En aquell moment l'entenien, no com l'etiqueta historiogràfica que designa un moviment intel·lectual d'interès i estudi renovat dels clàssics del segle XIV al XVI —els *studia humanitatis* de Petrarca a Erasme, origen de la filologia—, sinó en el sentit que es va anar perfilant des de 1808 quan el pedagog alemany Friedrich Immanuel Niethammer va emprar el mot per defensar un sistema educatiu fonamentat en l'aprenentatge dels clàssics; amb aquest valor, l'humanisme podia esdevenir una pràctica amb incidència social, un programa de formació de l'esperit, i una invocació represa en l'Europa d'entreguerres, com veurem més endavant. Per la seva banda, *renaixement* denota en general una noció de recuperació de la vida després d'una mort aparent, i d'aquí el motiu simbòlic de l'au Fènix, un ocell únic que, segons la llegenda antiga, torna a néixer de les seves pròpies cendres cada cinc-cents anys. Aquesta idea de regeneració vital, aplicada als pobles i a les cultures, es troba rere molts termes específics: així, el Rinascimento de les arts i les lletres a Itàlia després del trànsit de la suposadament obscura edat mitjana, estès a tot Europa —a França és la Renaissance— però del tot inexistent en el cas català, creia Estelrich; o el Risorgimento, és a dir, la gestació de la unitat política d'Ità-

lia amb el corresponent rerefons d'escritura política, filosòfica i literària; o la Renaixença catalana, el «nostre Ressorgiment» després del pas dels segles decadents, en deia Estelrich el 1922 pensant en el vessant ideològic del Risorgimento.³ Recuperats l'ús de la llengua literària i una certa consciència de poble amb la Renaixença romàntica, segurament s'entenia que ara, ben entrat el nou-cents, ja desplegat un complex d'institucions, convenia emmirallar-se en el Rinascimento antic i aportar a Catalunya el classicisme humanista, l'aliment espiritual que faltava. No és gens estrany trobar en aquests anys referències crítiques a les primeres etapes del «renaixement català» vuitcentista i l'afirmació d'un segon renaixement, el noucentista (silenciant la contribució de l'època modernista). El 1915, per exemple, Alexandre Plana distingia dos períodes: el de la restauració dels Jocs Florals a mitjan segle XIX, segons ell de caràcter vacil·lant i sentimental, i el renaixement començat amb el nou-cents «com una evolució plena i harmònica», que significava «el retorn a la realitat, la fi del període sentimental, inici de la nostra consciència». Amb retòrica combativa més que amb una argumentació verament sòlida, el *Fènix* és un testimoni tardà de l'idealisme humanístic, d'inspiració noucentista, que Estelrich va voler portar a la pràctica tan bon punt va desembarcar a Barcelona i es va posar a les

3. Un període es designa com a obscur o decadent des del moment que ho estableixen retrospectivament els qui es consideren part d'un renaixement o d'una renaixença. En el cas català, aquesta antinòmia era la visió historiogràfica unànime en vida d'Estelrich i més enllà; els estudis de les últimes dècades l'han corregida i avui ja no es fa servir el terme *Decadència* per referir-se als segles que comprenen el Renaixement, el barroc i la Il·lustració.

ordres de Francesc Cambó. Aturem-nos un moment en els antecedents.

Joan Estelrich i Artigues va néixer a Felanitx el 20 de gener de 1896. Fill de guàrdia civil, va viure temporades en diverses poblacions catalanes, i a Calvià, abans de passar a Maó els anys de formació (1907-1914), educat a l'Institut de Segon Ensenyament. La precocitat intel·lectual es va fer notar ben aviat. Va intervenir activament en lluites polítiques locals (per exemple, fent campanya el 1911 a favor de Gabriel Squella, diputat conservador a Corts, o prenent part en la gran manifestació contra l'escola laica que va tenir lloc a Alaior el 21 de juny de 1914) i va destacar com a col·laborador en diverses plataformes, algunes de les quals de signe catòlic integrista, com ara el setmanari alaiorenc *Cruz y Espada*, el diari maonès *El Bien Público* o el ciutadellenc *El Iris*, i fundant i dirigint *La Gaceta de Menorca*, publicació vinculada a l'Acadèmia Mariana de Sant Estanislau de Maó, des de la qual iniciava el 1913, amb tan sols disset anys, una carrera d'agitador cultural. En l'escrit de comiat de *La Gaceta*, tancada per ordre diocesana, Estelrich es mostrava decidit a continuar la tasca patriòtica d'educació moral i intel·lectual dels associats, perquè ja aleshores duia de cap la missió regeneracionista que el faria treballar en el que ell considerava el renaixement espiritual, primer de Menorca i després de tota la nació. Com es desprèn d'un text titulat «Novecentismo», enviat des de Mallorca a *El Bien Público* el 22 de gener de 1917, l'autor pretenia eliminar el provincianisme menorquí: convenia abandonar el localisme i abraçar —a l'illa de Menorca, «pe-dazo de humanidad»— els ideals noucentistes de serenor

clàssica i disciplina, des de la tradició i l'amor a la raça, la llengua i la terra.

En la primera formació d'Estelrich, hi va tenir influència el mestratge catalanista rebut a Menorca, especialment el de Francesc Camps i Mercadal (*Francesc d'Albranca*), metge, erudit i folklorista que va contribuir a una formació clàssica en bona part autodidacta, corregint, per exemple, les versions d'Horaci que Estelrich publicava a les revistes culturals *Llum Nova* i *La Roqueta*, totes dues menorquines.⁴ La influència de Camps, tan catalanista com inseparable de l'integrisme religiós, i l'experiència periodística que va portar el jove Estelrich a la primera línia del catolicisme combatiu, configuren un bagatge que li havia de resultar ben útil per a la futura tasca d'activista cultural. De l'etapa menorquina també convé tenir present la memòria encara viva d'un altre metge i erudit, Josep Miquel Guàrdia (1830-1897), naturalitzat francès, traductor i comentarista de *Lo somni* de Bernat Metge (1889). Estelrich en va esdevenir un admirador entusiasta. El 1918 Eugeni d'Ors l'animava a publicar un estudi sobre Guàrdia, però el projecte va restar just embastat, com tants d'altres que només han deixat traça a l'arxiu.

Arribat a Barcelona el setembre de 1917, Estelrich es va anar situant en el món cultural i periodístic català, com a redactor de *Quaderns d'Estudi*, com a redactor i membre del comitè directiu de *La Veu de Catalunya*, com a col·laborador de *La Revista* (per mitjà de la qual va donar a

4. J. Salord Ripoll, «Les versions horacianes de Joan Estelrich (Turricano)», *S'Ull de Sol* (Centre d'Estudis Locals d'Alaior), juny de 2012, p. 12-13; I. Graña, «Menorca en el desvetllament espiritual de Joan Estelrich», dins *Miscel·lània Estelrich*.

conèixer Kierkegaard) o com a membre del consell de la Cambra del Llibre de Barcelona, entre d'altres activitats. Al dietari de 1918 es plany de no haver encaminat abans una formació universitària —massa ocupat com estava en la vida menorquina i la polèmica—, i és cert que aquesta mancança contribueix a covar un sentiment d'inseguretat intel·lectual amb relació als seus nous col·legues, tots ells il·lustrats noucentistes, que el van rebre amb fredor a les tertúlies barcelonines. Ja el 1917 entra en contacte amb Cambó, com desitjava des que havia decidit anar a viure a Barcelona, i de seguida es posa a treballar a les seves ordres. Estelrich esdevé llavors un autèntic intel·lectual d'acció. Com reafirmarà al *Fènix* (p. 190), contradient la tesi exposada per Julien Benda a *La trahison des clercs* (1927), creia en l'acció intel·lectual eficaç, val a dir lligada a un projecte polític que inclogués l'educació cultural de la societat burgesa. Aquesta aspiració s'inseria de ple en el catalanisme regeneracionista de Cambó, amb la voluntat d'empeltar l'humanisme classicista en el teixit d'institucions culturals que s'havia anat estenent per obra d'Enric Prat de la Riba i els seus col·laboradors. Al llarg d'una intensa carrera professional (ara resumida en la cronologia de Manuel Jorba inclosa a l'edició recent dels *Dietaris*), Estelrich es va moure constantment en el fràgil compromís entre política i cultura, però dins el magma de la dispersió sempre s'acabava decantant per les lletres humanes, la seva dimensió natural, com en diu Josep Pla en l'*Homenot* que li va dedicar.

L'estima dels clàssics, adquirida en els anys de formació juvenil a Maó, va permetre a Estelrich encaixar en les coordenades del Noucentisme, que incloïen, en l'ordre de les

idees, la intenció de recuperar el passat, continuant la Renaixença, però amb voluntat d'imposar una cultura més completa i moderna, una llengua reformada, un renaixement que situés Catalunya com a nació europea de ple dret. El *revival* classicista, entès com a imperi estètic i moral d'un esperit d'ordre, harmoniós i mediterrani, va esdevenir un marc ideològic tan present en la prosa d'Eugeni d'Ors com en l'arquitectura, l'escultura i la pintura, un valor imprescindible en la reconstrucció nacional.⁵ La restauració del classicisme, més pedagògica que plenament filològica, era la intenció de la Fundació Bernat Metge, i ja sabem que Cambó va decidir que fos Estelrich qui posés en marxa la col·lecció de clàssics antics en català.⁶ No era una iniciativa aïllada, sinó part d'una estratègia de difusió d'un nou humanisme amb dos vessants: la pedagogia Catalunya endins i la projecció de la cultura catalana a Europa. Aquestes orientacions reposaven en una construcció historiogràfica —analitzada amb detall per Lola Badia— que l'erudició havia instaurat prèviament, això és la (suposada) existència d'un precoç humanisme en català a finals del segle XIV al voltant de la figura de Bernat Metge —el primer adaptador de Petrarca a la Península— i de les traduccions en temps de Joan d'Aragó, infant i després rei. Des del brillant estudi d'Antoni Rubió i Lluch (*El Renacimiento clásico en la literatura catalana*, 1889), coincident amb la publicació de *Lo*

5. J. Murgades. «Programa teòric del Noucentisme», dins M. de Riquer, A. Comas i J. Molas, *Història de la literatura catalana*, vol. 9, Barcelona, Ariel, 1987, p. 25-40. C. Garriga, *La restauració clàssica d'Eugeni d'Ors*, Barcelona, Universitat de Barcelona-Curial, 1981.

6. F. Cambó, *Memòries (1876-1936)*, Barcelona, Alpha, 1981, p. 360.

somni a càrrec de Josep Miquel Guàrdia, fins a *L'humanisme català* (1934) d'un joveníssim Martí de Riquer, passant per la investigació de Lluís Nicolau d'Olwer, Pere Bohigas i altres estudiosos més que notables, la figura de Metge va anar adquirint un estatus simbòlic i es va consagrar com l'humanista que de fet (en el sentit historiogràfic del terme) no va ser. L'ambivalència del «concepte d'humanisme», tal com el definia Riquer al principi del llibret divulgatiu, permetia integrar-hi l'herència grega i el cristianisme «com a humanització de la religió»; si hom hi entenia «la projecció de l'home», segons la màxima de Protàgores («l'home és la mesura de totes les coses»), hi cabien fins i tot les meditacions de Joan Alcover i el «Cant espiritual» de Maragall.

Això explica el nom de la Fundació de Cambó —peculiar si pensem que Metge no va escriure cap obra literària en llatí— i l'orgull patriòtic amb què Estelrich pot presentar-la el 1922 afirmant que els catalans «intervinguérem, seguint els italians i superant potser els francesos, en el període heroic del Renaixement», com ha estudiat Rubió i Lluch, «mestre de tots nosaltres»; al principi del *Fènix*, recorda encara que l'humanisme fecundava Catalunya en temps de Joan I abans que «les altres terres hispàniques» (p. 55). Aquesta primitiva presència, amb tot, ja no va existir en el moment de triomf del Renaixement, constata després Estelrich a l'opuscle de 1922, i és per això que ara, amb un poble «ja madur en l'ideal nacionalista», quan a les nacions veïnes, amb França al capdavant, hi ha «un gran moviment propici a un nou humanisme, a una nova època clàssica [...] Catalunya hi participarà». La col·lecció podia invocar la Bibliotheca Teubneriana o els volums de l'Oxford Classical

Texts (totes dues només amb el text clàssic), però de fet seguia el model francès de la Collection Budé (amb traducció incorporada), «la més apropiada a les nostres necessitats», i ho feia amb exprés valor divulgatiu: volia ser una «bella producció de la ciència filològica renaixent a Catalunya, però sense aquell aparell científic ni aquells monuments d'erudició que no ens és possible produir encara i que podrien esverar el nostre públic». A falta d'un Guillaume Budé (1467-1540), llavors considerat arrel de l'humanisme francès, l'empresa catalana es va acollir al prestigi del classicisme de Bernat Metge, el mateix escriptor amb qui es va encetar el 1924 la col·lecció Els Nostres Clàssics, això és la dels clàssics medievals en català, un tornaveu de Les Classiques Français du Moyen Âge.

Estelrich va congregar un equip de classicistes i traductors que treballaven en l'edició i les versions dels clàssics grecs i llatins —aquesta era la via filològica—. D'altra banda, era necessari seguir la via de la difusió per tal que la represa de l'humanisme imaginat arrelés endins i enfora, i perquè la col·lecció, tot s'ha de dir, fos viable comercialment. L'ambició era considerable: situar Catalunya, per la via de la cultura clàssica, al centre de l'Europa occidental, perquè s'entenia que l'humanisme classicista era el camí natural per prestigiar la cultura d'un país petit però ric en tradició espiritual i passat literari, digna d'incorporar-se a l'Europa que es volia renovada després de l'horror de la guerra. Els clàssics són «les nostres fonts naturals», diu Estelrich a l'opuscle de 1922, i a França es discuteix «amb gran passió la reforma de l'ensenyament secundari», advocant un retorn a les humanitats en la formació general.

Col·lecció de clàssics a banda, hi ha altres mostres d'aquesta estratègia de difusió durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). La iniciativa més remarcable va ser Expansió Catalana, al capdavant de la qual figura Estelrich des de 1919 per designi de Cambó. Aquesta oficina, amb delegació a París, era un centre d'acció cultural encaminat a propagar el catalanisme en la geografia europea; va actuar, si es vol, com un instrument supletori en temps de dictadura, amb l'esperança d'obtenir rèdits, sobretot a França, que valguessin també per a la política interna, que maldava per trobar l'encaix de Catalunya a Espanya. L'estratègia d'internacionalització —ja esbossada per Estelrich a la conferència «Per la valoració internacional de Catalunya», pronunciada el 15 de març de 1920 a l'Associació Catalanista de Valls— havia de projectar davant dels intel·lectuals i periodistes europeus una imatge ideal de Catalunya com a país petit de l'Europa mediterrània, ric i culte, identificable amb la Bèlgica del sud, i volia també integrar Barcelona en el circuit de capitals europees, com un París de la Mediterrània. L'humanisme català n'era l'eix programàtic; la Fundació Bernat Metge, una carta de presentació.

EL «FÈNIX» VIST COM A REACCIÓ POLÍTICA I PROGRAMA IDEAL

Llegit de dalt a baix, el *Fènix* és un llibre menys compacte que no semblaria a primer cop d'ull. El recorren unes línies de força i uns termes constants però mai no prou definits:

humanisme, renaixença o «ressorgiment», classicisme. Estelrich hi esmenta desenes i desenes d'autors, però el lector té la impressió que encadena fitxes acumulades, idees i apunts, citacions literals i glosses no sempre atribuïdes, de manera que identificar les fonts i la lògica d'aquest pensament immediat no és gens senzill. El capítol 4, centrat en Mallorca, el va publicar a *La Paraula Cristiana* (juliol-desembre de 1933) de manera independent, i el 6 és una visió crítica de l'enquesta de *La Revista* d'aquell any. La qüestió de la catalanitat de Mallorca s'esmenta al prefaci, constatant la coincidència amb el setè centenari del naixement de Ramon Llull (p. 54); es reprèn de biaix insinuant l'«enyorrança comuna» d'una antiga unitat (p. 94); i el capítol quart esdevé exemple, una mica postís, per defensar una renaixença mallorquina diferenciada i la figura de Marià Aguiló.

No ens les havem, doncs, amb un assaig travat i fruit d'una reflexió ponderada, sinó amb un text vehement confeït com a reacció a la necessitat de valorar un segle de Renaixença, poc després de la victòria electoral de l'Esquerra de Francesc Macià i la consecució de l'Estatut d'Autonomia el setembre de 1932. Al prefaci, l'autor ja avisa que es troba insatisfet amb els resultats de la Renaixença, i que aquest punt de vista crític dominarà al llibre, sempre compensat per una visió esperançada del futur. Passant les pàgines del *Fènix*, amb repetides referències a l'autonomia i l'autodeterminació, s'obté la impressió que Estelrich estava decebut per l'evolució política i, encara més, que temia la revolució. Constatava la feina cultural feta en temps de la dictadura, però veia que la democràcia de la República afavoria un

govern d'esquerra i no la Lliga, com si no es valorés ni l'obra de Cambó ni la de l'admirat i traspassat Prat de la Riba. No ho diu així de clar, però es llegeix en transparència quan afirma, per exemple, que fou en temps de la dictadura quan, paradoxalment, es va produir un «progrés espiritual» (p. 173); que els més renaixentistes són els més conservadors (p. 158); i que la «tragèdia per a Catalunya» ha estat que l'autonomia coincidís amb un govern que no té «sentit d'ordre» (p. 87). Més endavant, en la part més política del llibre, escriu que convé tenir llibertat espiritual, amb Estatut o sense (p. 158); que una cosa és l'autodeterminació per la jurisprudència i una altra la del propi esperit (p. 161); que sent amenaçat l'ideal per «la pseudorealització de la nostra llibertat mitjançant l'Estatut» (p. 176); i que Catalunya ha de respondre a un catalanisme històric i no al de *tabula rasa*, revolucionari (p. 185). Molts intel·lectuals s'inhibeixen i altres serveixen els partits, es queixa.

Aquesta insatisfacció no porta de cap manera a abraçar un nacionalisme extrem («els catalans som un poble, no una raça», p. 102), per bé que els historiadors de les idees polítiques segurament identificaran al *Fènix* una temptació (la «raça forta», p. 66), una simpatia amb idees incorporades al capdavall als nacionalismes de signe feixista. Això es deu en part al coneixement més o menys directe de pensadors que en van ser llevat, inconscientment o no, i a la realitat de la política europea de 1933, quan la democràcia vacil·lava davant dels totalitarismes. (Com és sabut, l'auge del nazisme va reposar en part en la greu crisi de la República democràtica de Weimar, asfixiada per les condicions de rendició d'Alemanya al final de la Primera Guerra Mundial, i va po-

der prosperar per la por més gran d'altres grans estats europeus a l'extensió de la revolució soviètica.) El ferment de Nietzsche es troba sovint al *Fènix* (especialment p. 89 i 110). Certament, Estelrich hi afirma al final que parla de l'home i no del superhome (p. 182). Abans ha manifestat la fe en la idea d'una «superioritat a realitzar», encara que no sigui ètnica ni hi hagi a Catalunya una «concentració patriòtica de les joventuts» (p. 174). El nacionalisme, diu amb criteri, ha de ser «antixovinista» (p. 174). Abans ha consagrat la voluntat de poder d'un poble, aprofitant *pro domo sua* la doctrina voluntarista de R. W. Emerson (p. 69). La convicció que voler porta a poder és l'única conclusió que treu de les preguntes sobre el règim polític més adequat (democràtic, oligàrquic, de despotisme il·lustrat, feixista), que formula retòricament (p. 172-173).

La decepció d'Estelrich s'explica pel moment polític. Al *Fènix* es presenta tanmateix com una insatisfacció general, a causa de les insuficiències dels cent anys de Renaixença. Ara no convé tractar-ne l'aspecte literari, les crítiques al vuitcentisme vulgar (Pitarra, posem per cas) i al Modernisme («malaltia, desviació de la renaixença», p. 148), ja habituals en temps pròpiament noucentistes: en gran part segueixen la convicció que una cultura moderna demana una llengua depurada, regulada, i bon gust. És més apropiat observar la formulació d'un programa alternatiu, que diu: «Tota renaixença porta un llevat humanista; tota renaixença culmina [...] en un classicisme» (p. 59). La frase pràcticament identifica els tres termes en un procés ideal. Per centrar-los una mica va bé tenir present el context intel·lectual de l'Europa d'entreguerres, més que una línia de pensament

estricte per part de l'autor, home de doctrina sincrètica, lector viatjat i voraç més que format en un mètode d'estudi acadèmic. En analitzar el valor d'aquests tres termes també hauríem de tenir en compte que el seu teixit de referències deu provenir més aviat de França i Itàlia, per bé que el rerefons sigui en part germànic.

El valor del terme *humanisme*, tal com l'usava Estelrich, s'origina en el neologisme alemany (*Humanismus*) creat a principis del vuit-cents, com s'ha dit més amunt. En aquest ambient de *Neuhumanismus*, que culmina l'època de Goethe, Wilhelm von Humboldt i Johann Gottlieb Fichte projectaren un sentit ideal, de civilització grega, en un programa pedagògic; en va ser peça remarcable l'*Humanistisches Gymnasium*, l'escola que permetia accés a la universitat en la Prússia del moment, amb una formació basada en l'aprenentatge dels clàssics grecollatins. El programa va decaure, però la concepció no es va pas oblidar del tot. En llargues dècades posteriors va dominar i progressar l'humanisme filològic, que va entendre la dedicació humanística com una activitat científica, historicista i al marge de la formació cívica, fins a la crisi de valors resultant de la Guerra Gran. Va ser l'academicisme clos, no l'estudi filològic com a mitjà de coneixement, el que va entrar en crisi i va portar els classicistes a qüestionar la seva funció, l'ofici —a Catalunya fóra el cas de l'hel·lenista més notable, Carles Riba—. ⁷ A Alemanya, la reacció amb més cos la va encapçalar des de 1919 el filòleg Werner Jaeger (1888-1961). Era deixeble d'Ulrich

7. J. Pòrtulas, «En els navilis de Pantagruel», *Els Marges*, 32 (1974), p. 36-38.

von Wilamowitz, erudit molt crític amb la democràcia de Weimar. Una dècada abans que comencés a publicar la monumental *Paideia* i emigrés als Estats Units (1934), a la conferència «Antike und Humanismus» (1925) Jaeger exclamava que l'humanisme no era erudició, i reclamava un retorn a l'orientació de Humboldt i Friedrich August Wolf, al valor polític o cívic de l'humanisme considerat sobretot com la transmissió de la idea de formació de la persona (i dels pobles, per extensió) que els grecs havien descobert: la *paideia* o, en equivalent alemany, *Bildung*.⁸ Aquesta doctrina, no gaire ben acollida pels col·legues germànics, es va propagar amb el nom de *tercer humanisme* (*der dritte Humanismus*), després de l'italià del Renaixement i del prussià a principis del segle XIX.

Els esdeveniments històrics importants ocasionen canvis considerables en les maneres de pensar, i la Primera Guerra Mundial va ser un terrabastall que va somoure els intel·lectuals, en particular a França i Alemanya. Arribada la pau, una nova Europa era possible, es podia pensar amb optimisme regenerador; l'alternativa, si hom creia en Oswald Spengler (*Der Untergang des Abendlandes*, 1918-1923), constatava que la civilització occidental es trobava en decadència. Estelrich era partidari de la regeneració per la via humanística, i la seva tria de lectures el duia pel camí de l'idealisme i les filosofies de la voluntat amb vocació messiànica. Ja és idealista, d'entrada, el motiu del fènix (l'ànima de Catalunya) de clara ascendència romàntica, i la

8. A. Andurand, «Jeter un pont entre la science et la vie»: Werner Jaeger et le troisième humanisme», *Kentron*, 25 (2009), p. 53-76.

consideració de la nació, el poble, com un ésser viu amb un esperit, que solem associar al pensament de Herder. (Aquest substrat romàntic potser explica que Joan Maragall, l'autor més citat al *Fènix*, hi representi la veu del poeta per excel·lència fins a l'última ratlla.) També és idealista el valor de l'humanisme: per a Estelrich, és el llevat d'un renaixement; comporta unes veritats eternes, un respecte pel passat, si hom sap reconciliar educació i cultura amb la política desitjable —com que no la veu, diríem, al *Fènix* reclama l'evolució espiritual del col·lectiu i de l'individu. L'ideal d'educació grega, per a Jaeger, era substància espiritual de la nació que l'heretava, i cada individu hi havia de participar.

No hem de pensar de cap manera que Jaeger fos un autor de capçalera d'Estelrich, però potser sí que va ser una baula, una inspiració per delimitar unes concepcions, esteses als anys vint, sobre la necessitat de retornar l'humanisme a una aplicació cívica pel camí de l'educació. El 1922 l'autor del *Fènix* ja deia que a França es discutia la renovació de l'ensenyament secundari, com hem vist més amunt, i devia saber que Giovanni Gentile (1875-1944), a Itàlia, havia instaurat entre 1923 i 1928 un ensenyament basat en la *romanità* confluent amb el feixisme. En tot cas, anotem que el Fons Estelrich conserva una setantena de quartilles d'escriptura cal·ligràfica amb la traducció al francès (*Antiquité et humanisme*, 1926) de la conferència seminal de Jaeger de 1925; encara que el manuscrit no sembla de la mà d'Estelrich, sí que és seva la cursiva d'unes anotacions marginals en català, i això ens ha de bastar per saber que havia absorbit l'obra.

Aquest text retreu un principi característic d'aquestes concepcions històriques idealistes: l'humanisme és un corrent continu, educatiu, que aflora amb les renaixences; hi ha tants humanismes com moments de renaixement (el clàssic, el cristià, el carolingi, el bizantí, l'italià, l'alemany), perquè és «un principi de bâtiment durateur de la culture occidentale». Dit seguint Estelrich, «[és] un sistema de renaixences la nostra cultura occidental europea» (p. 58). La Renaixença catalana, per a l'autor del *Fènix*, és un episodi prodigiós de regeneració en tots els camps: hi ha «poetes, arqueòlegs, i polítics, homes de pensament i d'acció, d'Església i de carrer, d'arxiu i de tribuna» (p. 48). La descripció recorda la que ell mateix fa del Renaixement italià: els humanistes «no són només filòlegs; són poetes, són artistes, són filòsofs, són polítics; tot plegat, homes d'acció» (p. 59). A Catalunya n'hi ha hagut exemples adequats a la grandesa de què parlava Jakob Burckhardt: el poeta Maragall, el filòsof Torras i Bages, el polític Prat de la Riba (p. 112). Aquí el referent immediat és el Rinascimento, però es veu arreu que Estelrich s'ha fet seva una filosofia de la història i que no parla de la Renaixença en els termes històrics que ara establiríem, per ampli que en fos l'abast; està col·locant aquesta renaixença espiritual —manifestació d'un humanisme constant i soterat— en el decurs d'una història de l'Occident en la qual alternen les decadències i els renaixements, de manera que la responsabilitat de l'èxit sempre acaba tornant al poble i als seus líders, i les consecucions polítiques (com ara l'Estatut) resulten accessòries. En la imaginació d'una història oberta, de *corsi e ricorsi*, i la desitjada configuració del món civil, tenia present Giambattista Vico (1668-1744), pensador

preil·lustrat, influent tant en l'idealisme germànic com en alguns ideòlegs del Risorgimento, que concebia la història com una successió d'etapes de l'esperit. És citat al *Fènix* en companyia de Vincenzo Cuoco i Vincenzo Gioberti, als quals haurem de tornar una mica més avall.

La tercera peça del programa ideal és el classicisme. L'humanisme, amb la seva veritat humana eterna, inspirant al llarg dels segles les renaixences dels pobles, culmina en el classicisme, al qual es dedica el capítol cinquè del *Fènix*, amb estil de manifest des de l'epígraf: «Missió cultural: classicisme». De bon principi hi llegim que els primers escriptors verament renaixentistes van ser Joaquim Rubió i Ors i Marià Aguiló, no Aribau, encara elegíac (al capítol anterior Estelrich ha distingit, a Mallorca, entre Josep Maria Quadrado i Aguiló per l'opció de la llengua). Sobten aquests referents tan romàntics en un capítol que anuncia el classicisme; s'entenen només, en un discurs fragmentat en breus subdivisions de cada capítol, perquè les primeres pàgines d'aquest volen enfocar la importància de la llengua i perquè l'autor sempre identifica renaixença amb vitalisme i futur més que amb una estètica: Maragall és un exponent del renaixement català, per les conviccions cíviques, i Aribau, un nostàlgic. A continuació Estelrich torna a l'humanisme, enfilant sintagmes amb punt i seguit i embastant notes: afirma que «Catalunya no és un poble format» (p. 148); imagina que podria haver-hi uns *ludi saeculares* que anunciessin una edat d'or, recordant (com un Horaci al servei d'August) la funció dels poetes (p. 151-152); posa l'accent en la pèrdua de Joaquim Folguera i Joan Crexells en plena joventut (p. 116). El lector quedarà decebut si esperava un

programa institucional o pedagògic concret, un classicisme que realment culminés la renaixença (i les declarades insuficiències de la Renaixença). De fet, quan cerquem al *Fènix* mostres concretes del que s'hauria de fer, acabem trobant només referències al passat, a l'Institut [d'Estudis Catalans], en homenatge a l'obra de Prat de la Riba, i a la Fundació Bernat Metge, que il·lustra l'acció de Cambó, un «home de renaixença», contra la carrincloneria i el conformisme generals, per la «grandiositat del projecte», que Estelrich considera inspirat per una fe patriòtica i humanística, ferment de savis futurs i llavor de formació general.

La decepció s'atenua si pensem en la circumstància —el gènere de l'obra— i la personalitat de l'autor. El manifest i les formes d'exhortació immediata no casen gaire amb l'articulació cartesiana d'un programa efectiu. El que fa Estelrich és formular amb convicció, més que explicar, idees recollides del clima intel·lectual que respirava, no pas estranyes a les propostes d'humanisme germànic. Així, per exemple, postula que convé «més filologia clàssica», però no sols entre els homes de lletres sinó entre enginyers i empresaris, o que tota la fecundació de pensament, moral i científic, ha de portar a «una finalitat cívica» (p. 147). També són eloqüents les afirmacions que el classicisme s'ha de basar en la civilització hel·lenicocristiana o hel·lenicocatòlica (p. 162, 198), i que l'enveja, vici hispànic per excel·lència, podria esdevenir un «voler ambiciós» per mitjà d'una educació, com ensenya l'exemple grec (p. 164). Recordem que Jaeger, en el text que Estelrich tenia a mà, propugnava un humanisme modern arrelat en l'esperit grec, «classique pour toutes les nations du cercle culturel hélléniquecentré», i n'il·lustrava el

poder de difusió («Les grecs pour éducateurs!») explicant la *humanitas* llatina. També hi criticava el tecnicisme d'algunes especialitzacions acadèmiques. Hi insistia Estelrich («Pedagogia humanista. Menys coneixements detallats i més educació completa», p. 146), que conclouïa, amb to de sacerdot o àugur: «[...] es prepara en el món occidental un nou humanisme, una nova unificació espiritual»; quan arribi, «ha de trobar els catalans preparats» (p. 169).

Aquest desideratum es proclama al darrer capítol: «La missió historicopolítica». N'hem comentat la circumstància immediata: la victòria de l'esquerra, la por de la revolució. Traduïda a ideologia, aquesta por esdevé una visió messiànica de la renaixença acoblada al catalanisme polític conservador: «El nostre catalanisme és reacció històrica contra l'antihistoricisme revolucionari» (p. 179); la «vera democràcia» és «consciència de poble», oposada a la «democràcia antihistòrica», al govern de les masses, la «plebs» (p. 183). Entenem llavors que Estelrich havia sintetitzat les doctrines del voluntarisme finisecular, de l'aristocràcia de l'esperit, amb les d'un humanisme que li semblava, precisament, el corrent històric continu de la civilització. Per això parla de *missió* —el destí d'un poble guiat per una minoria— i en diu «historicopolítica», ja que considera que l'essència d'una nació és la continuïtat històrica i no les revolucions «antihistòriques» que l'anul·len. Per això adverteix que admirar França en aquest sentit és un error, ja que l'universalisme de la Revolució Francesa al capdavant porta al centralisme, i «l'il·luminisme, la Revolució i gran part dels moviments que se'n deriven, determinaren períodes essencialment antihistòrics» (p. 181). El vocabulari (Il·lumi-

nisme en comptes d'il·lustració) potser traeix la font italiana d'aquesta visió. En tot cas, en uns epígrafs importants, el *Fènix* defensa un model contraposat al francès, l'«historicisme llatí», que naixeria en Vico i «passa per Cuoco i Gioberti», certament coneguts de l'il·lustrat napolità. Estelrich interpreta Vico com la primera pedra d'un historicisme segons el qual les nacions «tenen vida com els individus» i un futur en el curs de la història, de manera que la individualitat nacional és l'eix del pensament històric (p. 182). De Vincenzo Cuoco (1770-1823), pensador contrari al jacobinisme, en recorda una citació gairebé orsiana: el poble necessita un seny rector (p. 183). A Vincenzo Gioberti (1801-1852), una de les ànimes ideològiques del període central del Risorgimento, l'exalta perquè deia que l'ofici de l'escriptor era com un sacerdot públic (p. 178). Estelrich no anota que aquest jesuïta, defensant la idea d'unitat i la creació d'un nou partit catòlic, va trencar amb l'orde, ni n'explica l'evolució ideològica, progressivament favorable al domini de la burgesia en comptes del papat. Ara, és ben cert que, en les primeres obres importants, Gioberti exclouïa l'il·luminisme i la Revolució Francesa del desenvolupament d'una societat nacional i fonamentava en la divinitat el Principato d'Itàlia entre els pobles moderns. Citant amb admiració aquesta línia de pensament històric —mai no esmenta Giuseppe Mazzini ni la democràcia popular—, Estelrich ens fa comprendre que hagi pres de principi el terme *ressorgimento* com un equivalent de *renaixença*: en el Risorgimento, triat, hi devia veure un procés de renaixement nacional complet, una confirmació de Vico. D'altra banda, en defensar un historicisme antirevolucionari, oposant-lo a una demo-

cràcia plebea contrària a la història, ens adonem que no es trobava gaire lluny de les argumentacions que podien donar suport a un totalitarisme. Pocs anys després actuava, sota les ordres de Cambó, com a propagandista de la insurrecció militar de Franco i altres generals. En aquests temps convulsos, mirava encara de conciliar el seu catalanisme amb el dilema de la Guerra Civil. El 20 de juliol de 1936, de Roma estant, va escriure al dietari: «No podem desitjar ni el triomf dels sublevats ni menys el del Govern, que implicaria el triomf immediat dels marxistes. Jo, com a català, he de desitjar el triomf del Govern i com a espanyol el dels sublevats».

ESTELRICH, AGENT CULTURAL

El *Fènix* no dona la plena mesura de l'autor, personatge dedicat fonamentalment a l'activisme cultural i polític. Més aviat diríem que reflecteix l'home en forma sublimada: hi parla la veu d'un profeta que anuncia uns nous temps, un «segle d'or» horacià, fins a l'última frase («Vindrà el gran Esdevenidor [...] malgrat les revolucions ruïnoses», p. 198); un sacerdot que no cessa d'exhortar a l'acció —un dels termes més repetits al llibre— per mitjà de consignes, influït per moltes propostes de vitalisme i regeneració que havien corregut per Europa des de finals de segle, passant per alguna avantguarda, fins al moment d'entreguerres, particularment propici. L'acció («voler plenament i fortament», p. 181) ve del pensament —hem d'entendre— i porta a una «espiritualitat creixent» (p. 197). Aquí neix l'ambigüitat del títol del llibre, que fa referència a l'esperit d'una Catalunya

renascuda (la Renaixença imaginada de manera integral, com un Risorgimento) i encara a l'esperit de renaixement de les persones. Per això no hi ha article determinat (*Fènix* o *l'esperit de Renaixença*) i la dubtosa majúscula de *Renaixença* no designa un període històric ni un moviment. Sembla confirmar-ho el darrer paràgraf amb una consigna que iguala els dos membres: «Esperit de renaixença i renaixença de l'esperit».

El primer membre («esperit de renaixença») es pot entendre en sentit romàntic: l'esperit col·lectiu o ànima del poble (*Volksgeist*), renascut en la línia de l'idealisme que hem vist a l'epígraf anterior. Al prefaci, l'autor confessa que el *Fènix* continua un seu volum previ (*Catalunya endins*); si és així, podríem considerar que aquesta vida espiritual és fonament del nacionalisme i es realitza en una esfera superior, la cultura, que engloba religió i política: «Tota política és cultural, o no és res», hi deia. En tot cas, aquesta és la dimensió en què Esterlich va desplegar la seva capacitat d'home d'acció al servei de la Lliga. El segon membre («renaixença de l'esperit»), de valor més eteri, sembla una d'aquestes concepcions que comprenen totes les facultats que hom vulgui projectar quan somnia en una nova humanitat. Ho il·lustra el darrer paràgraf del *Fènix*, catàleg de consignes polítiques i morals i celebració de l'adveniment d'un nou individu: fort, actiu, heroic, viril, amb «mentalitat aristocràtica». Aquesta noció havia emergit durant la segona meitat del segle XIX de la mà de Thomas Carlyle i Nietzsche, havia alimentat la ideologia finisecular present, per exemple, al Modernisme català, i a l'època d'entreguerres confluint en els nacionalismes de caràcter messiànic.

L'acció concreta d'Estelrich la trobarem fora del text. Potser servirà l'exemple d'aquesta citació del comte Hermann Keyserling al *Fènix*: «un pensador amic» —hi diu— creu que «el renaixement no significa per força progrés. Perquè hi hagi progrés cal acompanyar-lo de la quantitat necessària d'iniciativa» (p. 60). Procedeix del pròleg de *Wiedergeburt* (1927), o *Renacimiento*, d'acord amb la traducció castellana de 1930. Keyserling, pensador germanobàltic nascut a l'actual Estònia, era un autor popularíssim des de la publicació del *Diari de viatge d'un filòsof* (1918), en què explicava la volta al món que havia fet abans de la guerra. Fruit d'aquesta experiència, va crear una doctrina transnacional, vàlida per a tota religió, que predicava el renaixement espiritual de la humanitat. Best-sellers a banda, el 1920 va fundar a Darmstadt una Escola de la Saviesa (encara vigent a la xarxa) remotament inspirada en les del budisme primitiu: una de tantes reaccions a la desfeta de la civilització que havia significat la guerra. La frase citada s'avé d'allò més amb el sincretisme del *Fènix*: té poc a veure amb el marc del classicisme però serveix per autoritzar la necessitat d'actuar. L'exemple és significatiu si pensem que Estelrich i Keyserling van ser realment amics —l'arxiu en conserva un intercanvi epistolar copiós— i que, amb el suport de Cambó, el comte va venir a Catalunya més d'una vegada entre l'abril de 1930 i el gener de 1935. La finalitat era replicar les sessions de Darmstadt en forma de conferències i fins i tot de Setmanes de la Saviesa, celebrades a Formentor i a l'Hotel Terramar de Sitges. Hi assistia la bona societat, l'equivalent de la que escoltava el comte al Trocadéro de París, com un home «suscitador d'energies

espirituals», en paraules d'Estelrich. En un llibre posterior, traduït al francès i amb catorze edicions, Keyserling es va fer ressò de l'experiència catalana i del *Fènix* al capítol «Morts et renaissances» (que és el títol d'una de les conferències a Catalunya): «la renaissance catalane qui se produit de nos jours est plus instructive encore que celle d'Italie», resumia.⁹

Valgui l'exemple per comprovar la distància que separa l'escriptura de l'acció, i per il·lustrar el clima d'aquells anys d'esperances en una nova humanitat. Naturalment, Estelrich va protagonitzar un bon nombre d'iniciatives més consistents, «per al progrés espiritual», diria ell. A banda de la Fundació Bernat Metge i Expansió Catalana, que ja hem comentat, als anys trenta va destacar en els congressos i *entretiens* celebrats arreu d'Europa amb la intenció de discutir el nou humanisme. *Vers un nouvel humanisme* era el títol del que va tenir lloc a Budapest el 1936, centrat en la discussió del paper «des humanités dans la formation de l'humanisme contemporain», això és, les humanitats clàssiques i les «notions nouvelles», terme que englobava la ciència, la civilització industrial i les «étrangères». La intervenció d'Estelrich no deixa d'esmentar l'esforç «en Catalogne» de posar en contacte «l'homme d'aujourd'hui avec les humanités gréco-latines» —vol dir la Fundació Bernat Metge—, però s'orienta sobretot a la defensa d'una nova espiritualitat que inclogui els valors cristians i l'aportació de les cultures orientals. El seu programa tal vegada tenia present Keyserling; amb seguretat, reposava en el sin-

9. *Sur l'art de la vie*, París, Stock, 1936, p. 222.

cretisme («Choix des valeurs éducatives de chaque civilisation»), en una espiritualitat romàntica («Sens poétique et religieux de la vie») i en el tradicionalisme «intellectuel, esthétique et moral en action sur l'avenir».

A la reunió de Budapest, hi van participar escriptors i estudiosos de la talla de Georges Duhamel, Johan Huizinga, Thomas Mann, Jean Piaget i Paul Valéry; al costat de Salvador de Madariaga, figura a la llista Estelrich com a *député de Catalogne*. Amb la intenció de difondre la seva visió cultural també va anar, per exemple, a les trobades de Nîmes (organitzada per l'Association Guillaume Budé) i Roma (organitzada per la Fondazione Alessandro Volta), totes dues el 1932, i a Mònaco (1935) i Buenos Aires (1936). Dit en poques paraules: es va integrar en el grup d'intel·lectuals europeus que reclamaven una refundació de la societat europea, un ideal de civilització contraposat a la barbàrie de la Primera Guerra Mundial. En aquest sentit tan ampli, però propi d'una època precisa, es deu haver d'entendre al capdavant el *nou humanisme* i la renaixença espiritual del *Fènix*, i per això s'hi poden trobar estímuls molt diversos (invocacions a l'ordre i l'esperit clàssics, necessitat d'una reforma pedagògica, defensa del cristianisme, apologia de la força de l'individu i por del mandat popular, voluntat d'imposar una cultura, entre d'altres). Fent durant molts anys aquesta funció de propagandista, Estelrich va establir una xarxa de contactes, sobretot francesos, així amb Marcel Brion, Paul Hazard i Paul Valéry, entre d'altres, sense oblidar la simpatia ben documentada amb Charles Maurras, ànima de l'Action Française, ideòleg tan classicista com defensor d'un nacionalisme catòlic, integris-

ta, la influència del qual a Catalunya ja és ben coneguda.¹⁰ Això li va permetre, de retruc, aprofitar els contactes per tal que parlessin de qüestions catalanes la prestigiosa *Nouvelle Revue Française* o *L'Action française*, publicacions seguides a Catalunya. Així expressava ell mateix, a la conferència «Nuevo humanismo» llegida a l'Argentina (1933), l'ideal de plenitud en un país de dimensions reduïdes:

En cuanto a la proporción, a la cantidad, al plasma civil, no nos atrae el genio monstruoso y colosal de los grandes estados modernos; nos atrae, más bien, esa figura familiar, tan próxima al individuo humano, tan fácil de contemplar en una sola mirada, de los pequeños Estados griegos, hirvientes de carácter y de rostros originales. Nos seduce esa cosa viva, fuerte, dúctil, la inteligencia griega, que se dobla pero no se rompe, y nos ilusionamos por una posible Polis catalana en que floreciese, en todas las ramas —del gobierno, de la ciencia, del arte— la savia intelectual más densa y pura, y en que se acumulase por el trabajo y por el ingenio, fuerza y riqueza.

Aquesta *polis* desitjada no va existir, i la Guerra Civil, amb el seu component de revolució, va ser el preludi de la confrontació mundial. Acabaven aquí tots els somnis d'un nou humanisme europeu i, no caldria dir-ho, l'esperança de continuar la Renaixença.

El *Fènix* va tenir ressò en la premsa catalana. Per exemple, la ressenya de Josep Pla a *La Veu* en destacava la «manera directa, esquemàtica» i el to polèmic, adient a «un

10. *Maurras a Catalunya. Elements per a un debat*, ed. X. Pla, Barcelona, Quaderns Crema, 2012.

home d'acció», però hi trobava mancances en tractar la història i la política dels estats espanyol i francès; la conclusió era escèptica: caldrà «esperar estoicament el millorament indefectible de les coses». Diaris a banda, recordem que el *Fènix* va ser el tercer volum de la Biblioteca Catalana d'Autors Independents. Segons relata Albert Manent, el mateix Estelrich n'era el «director teòric», però el fundador i ànima de l'empresa va ser Eusebi Isern i Dalmau (1896-1981), home d'Azaña i autor del segon volum, *Política fiscal de la República*; el primer era obra del seu amic Josep Pla, la cèlebre crònica *Madrid (L'adveniment de la República)*. El volum cinquè aporta una altra dada significativa de la recepció del *Fènix*, ja que conté tres conferències que avaluaven els primers quatre volums de la col·lecció, totes pronunciades per autors de l'òrbita de la Lliga: Tomàs Roig i Llop, un literat ja conegut, i Salvi Valentí i Ernest Albert i Galter. A la nota prèvia, segurament d'Isern o Estelrich, es definia la Biblioteca: «no és una empresa editora: és una acció cultural». L'efímera empresa editorial (1933-1937) va tenir, certament, un esperit crític: el quart volum, de Domènec Guansé, era un pamflet contra una antologia literària; el setè, de Josep A. Vandellòs, una constatació de la baixa natalitat (*Catalunya, poble decadent*). Les tres conferències, en canvi, són peces encomiàstiques, que s'haurien de contrastar amb un estudi detallat de la recepció del *Fènix* en publicacions d'un altre color. Coincideixen a presentar Estelrich com un guia, gairebé un nou Eugeni d'Ors, i el text com un digne successor de *La nacionalitat catalana*. Des del punt de vista polític, la posició és clara. Diu Roig i Llop, distanciant-se de «la Revolució» que inspirava Lenin, «la

nostra Revolució és constructiva perquè és per a *refer* i no per a *fer de nou*; tot seguit recorda la «potència anímica», manifestada en la llengua, i invoca el «Cant espiritual» de Maragall. D'altra banda, defensant al final la catalanitat i la independència de la Biblioteca, afirma: «Si ara un ambient feixístic moltes vegades ens obliga —ben a contracor— a pensar, sentir i desitjar a través de la massa —una mena de feudalisme multicèfal, al capdavant— almenys no aigualim la saba miraculosa de la Renaixença».

De la tasca d'Estelrich, al cap i a la fi, n'ha sobreviscut la col·lecció de la Fundació Bernat Metge. A la cloenda d'un manuscrit del febrer de 1940, repassant la història de les lletres catalanes amb el deler d'entreveure-hi un humanisme permanent, Carles Riba celebrava el volum que feia cent dels publicats per la Fundació: «abans del tràgic conflicte i durant i després, aquells vuitanta i cent volums, tirats a molts milers i en bona part exhaurits [...] hauran contribuït fonamentalment a fer digne de l'esperança el nostre poble».

ORIENTACIONS BIBLIOGRÀFIQUES

EDICIONS

Fènix o l'esperit de Renaixença, Barcelona [Sabadell, impr. Joan Sallent], 1934 (Biblioteca Catalana d'Autors Independents, 3).

Fènix o l'esperit de Renaixença, pròleg de Josep Melià, Palma, Moll-Consell Insular de Mallorca, 1988 (Biblioteca Bàsica de Mallorca, 19).

DOCUMENTS

ESTELRICH, JOAN, *Fundació Bernat Metge. Una col·lecció dels clàssics grecs i llatins* [opuscle], Barcelona, Editorial Catalana, 1922.

—, *Catalunya endins. Un examen de consciència col·lectiva en temps tèrbols. Llibre per a tots i contra ningú*, Barcelona, Llibreria Catalònia, 1930.

—, *Algunas reflexiones sobre el tema europeo* [Estratto dagli Atti del II Convegno della Fondazione Alessandro Volta. Tema: *L'Europa*, Roma, 14-20 de novembre de 1932], Roma, Reale Accademia d'Italia, 1933.

- , «Nuevo Humanismo», *Riel y Fomento*, 10 (I-1933), p. 18-19, 50-51.
- , «De la possibilité de définir un humanisme contemporain», dins Viggo Brøndal *et al.*, *Vers un nouvel humanisme*, París, Société des Nations. Institut International de Coopération Intellectuelle, 1937, p. 177-181.
- , *Dietaris*, ed. Manuel Jorba, Barcelona, Quaderns Crema, 2012.
- GUÀRDIA, JOSEP MIQUEL, *L'illa de Menorca i altres escrits*, ed. Josefina Salord Ripoll, Ajuntament d'Alaior-Institut Menorquí d'Estudis, 1998.
- PLA, JOSEP, «Un gran llibre: Fènix o l'esperit de renaixença», *La Veu de Catalunya*, 11 d'abril de 1934, p. 12.
- PLANA, ALEXANDRE, *Les valors del nostre renaixement*, ed. Iolanda Pelegrí, Barcelona, Edicions 62, 1976, p. 37-46.
- RIBA, CARLES, «L'humanisme a Catalunya» [febrer de 1940], ed. Segimon Serrallonga, *Reduccions*, 23-24 (1984), p. 20-43; text reimprès a CR, *Obres completes*, IV: *Crítica*, 3, ed. Enric Sullà i Jaume Medina, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 168-187.
- RIQUER, MARTÍ DE, *L'humanisme català (1388-1494)*, Barcelona, Barcino, 1934 (Col·lecció Popular Barcino, 105).
- ROIG I LLOP, TOMÀS; SALVI VALENTÍ, i ERNEST ALBERT I GALTER: *L'obra de la B.C.A.I. I: Tres conferències*, Barcelona [Sabadell, impr. Joan Sallent], 1934 (Biblioteca Catalana d'Autors Independents, 5).

ESTUDIS

- Actes de les Jornades d'estudi sobre Joan Estelrich. Palma-Felanitx*, 17, 18 i 24 d'octubre de 2008, Barcelona, Consell Insular de Mallorca-PAM, 2010.
- Miscel·lània Joan Estelrich*, ed. Jaume Pomar, Palma, El Tall, 1997.
- BADIA, LOLA, «L'«Humanisme català»: formació i crisi d'un concepte historiogràfic», dins *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella. Estudis sobre la cultura literària de la tardor medieval catalana*, Barcelona, Quaderns Crema, 1988, p. 13-38.
- CASASSAS, JORDI, «Francesc Cambó i Batlle. La seva aportació al catalanisme regeneracionista», pròleg a Francesc Cambó, *El catalanisme regeneracionista*, Barcelona, La Magrana - Diputació de Barcelona, 1990, p. v-xxxiv.
- COLL-VINENT, SÍLVIA, «Joan Estelrich i Charles Maurras: història d'una seducció», dins Xavier Pla (ed.), *Maurras a Catalunya. Elements per a un debat*, Barcelona, Quaderns Crema, 2012, p. 151-201.
- FRANQUESA GÒDIA, MONTSERRAT, *La Fundació Bernat Metge, una obra de país (1923-1938)*, Barcelona, PAM, 2013.
- MANENT, ALBERT, «La Biblioteca Catalana d'Autors Independents (B.C.A.I.)», *Paper Groc*, 11 (març de 1994), p. 93-94.
- MASSOT I MUNTANER, JOSEP, «Joan Estelrich, propagandista de Franco a París», dins *Tres escriptors davant la Guerra Civil. Georges Bernanos - Joan Estelrich - Llorenç Villalonga*, Barcelona, PAM, 1998, p. 65-215;

- revisat dins *Escriptors i erudits contemporanis. Segona sèrie*, Barcelona, PAM, 2001, p. 107-153.
- PANYELLA, VINYET, «Joan Estelrich, o el model de l'humanista», dins *Josep Carbonell i Gener (Sitges, 1897-1979). Entre les avantguardes i l'humanisme*, Barcelona, Edicions 62, 2000, p. 107-110.
- PLA, JOSEP, «Joan Estelrich o la dispersió (1896-1958)», dins *Homenots. Primera sèrie, Obra Completa*, 11, Barcelona, Destino, 1980, p. 475-516.
- PÒRTULAS, JAUME, «Joan Estelrich o les retòriques de l'humanisme», *Els Marges*, 70 (2002), p. 24-34.
- , «“Enfortir el nostre nacionalisme literari”. Els primers anys de la Fundació Bernat Metge», dins *Polis i nació. Política i literatura (1900-1939)*, ed. Rosa Cabré, Montserrat Jufresa i Jordi Malé, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Clàssics, 2003, p. 51-65.
- RIQUER I PERMANYER, BORJA DE, *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el primer franquisme*, Vic, Eumo, 1996.
- , «Francesc Cambó, polític i mecenes noucentista», dins Antoni Marí (ed.), *La imaginació noucentista*, Barcelona, Angle, 2009, p. 69-88.
- , «Joan Estelrich, de representant catalanista als congressos de nacionalitats europees a delegat franquista a la UNESCO», *L'Avenç*, 368 (maig de 2011), p. 37-43.
- UCELAY DA CAL, ENRIC, «Introducció: la crisi de la postguerra», dins Pere Gabriel (dir.), *Història de la cultura catalana*, 8: *Primeres avantguardes 1918-1930*, Barcelona, Edicions 62, 1997, p. 31-80 (especialment, p. 52-62).

- VALENTÍ I FIOL, EDUARD, «Presència de la tradició clàssica en la Renaixença catalana», dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Barcelona, Curial, 1973, p. 15-54.
- VILANOVA, ANTONI, «El humanismo de don Joan Estelrich», dins *Auge y supervivencia de una cultura prohibida: literatura catalana de posguerra*, Barcelona, Destino, 2005, p. 377-383.